

ההתנתקות מעזה והסיכויים להפרות נוספות של זכויות אדם

אילן פפה¹

יש פער מדהים בין השיח העולמי על תוכנית ההתנתקות מעזה, שממשלת שרון אישרה ויישמה, לבין המציאות בשטח. בעוד שהנסיגה הישראלית מוצגת בפורומים ציבוריים בינלאומיים כהחלטה היסטורית, שמציעה הזדמנות נדירה לשלום באזור, משקיפים מקומיים, ובמיוחד פלסטינים, מזהירים כי לא סביר שהתוכנית תקדם את תהליך השלום; למעשה, היא נתפסת כניסיון מכוון של הישראלים להכשיל התקדמות עתידית כלשהי לקראת פתרון מקובל.

חוסר האיזון שבין הייצוג למציאות מקשה על הערכת חשיבותה של הנסיגה מעזה ועל הדיון במהלך מפרספקטיבה של זכויות אדם. במאמר זה ייעשה ניסיון לשקול את התוצאות החיוביות הפוטנציאליות של הנסיגה הישראלית אל מול ההשלכות השליליות הפוטנציאליות שעלולות להיות לה על זכויות האדם בישראל ובפלסטין.

בקרב אנשי ספר ופרשנים ישראלים ופלסטינים מהזרם המרכזי יש קונצנזוס, שלפיו ההתנתקות מעזה אינה יותר מאשר פריסה מחודשת של כוחות ישראליים, שאינה מכוונת לשנות את הסטטוס קוו או להביא את הכיבוש לקצו. מאמר זה מתבסס על אותה הנחת יסוד. תיאורטית, וכשלעצמה, תפיסה זו אינה מוציאה מכלל אפשרות שיפור פוטנציאלי בתנאי החיים ובזכויות של אנשים החיים בשטחים הפלסטיניים הכבושים של 1967 (השטחים הכבושים). הסרתן של התנחלויות פרובוקטיביות מרצועת עזה ומאזור קטן בצפון הגדה המערבית, למשל, עשויה לשפר את איכות החיים של פלסטינים רבים. המתנחלים הפרו זכויות של פלסטינים באופן ישיר, על ידי האלימות היומיומית והברוטליות שלהם, ובאופן בלתי ישיר, בכך שסיפקו עילה לפלישות כבדות ומדכאות של הצבא אל תוך השטחים הכבושים - אם כדי להגן עליהם ואם כדי לבצע פעולות תגמול בשמם. הנסיגה יכולה, לפיכך, להסיר את ההיבט הנתעב הזה מחייהם של פלסטינים באזורים המפונים.

יתר על כן, ובלי קשר למניעים האמיתיים שמאחוריו, המהלך יכול לקדם את זכותם של הפלסטינים להגדרה עצמית. זוהי עמדתם של הכוחות האיסלמיים בשטחים הכבושים, שרואים בנסיגה תבוסה של הצבא הכובש, ואכן, יש יותר משמץ של אמת בתיאור זה.

עם זאת, כדי ששני האספקטים החיוביים האלו יוכלו להתממש כמציאות חדשה, הנסיגה חייבת להיות ניתוק ישראלי אמיתי מחייהם של הפלסטינים ברצועת עזה ובחלקים הצפוניים של הגדה המערבית. למרבה הצער, יש מעט מאוד ראיות לכך שזו אכן תהיה תוצאת ההתנתקות. הסימן הראשון הוא התעקשותה של ישראל שלא יהיו ויתורים טריטוריאליים נוספים. אף שעמדה זו אינה מוצהרת תמיד בגלוי, דב וייסגלס, יועצו הבכיר של אריאל שרון, ביטא אותה בבהירות בראיון לעיתון הארץ באוקטובר 2004. "ההתנתקות היא למעשה פורמלין. היא מספקת את כמות הפורמלין הדרושה על מנת שלא יהיה תהליך מדיני עם הפלסטינים", הצהיר וייסגלס. בעלי תפקידים בכירים אחרים בישראל, כולל ראש הממשלה

¹ ד"ר אילן פפה הוא מרצה בכיר בחוג למדע המדינה באוניברסיטת חיפה ויו"ר מכון אמיל תומא לעיונים פלסטיניים בחיפה.

עצמו, הצהירו כי ההתנתקות היא טראומה לאומית. בכך התכוונו לומר, כי שום ממשלה ישראלית לא תנסה שוב להוציא מהלך שכזה אל הפועל. יתר על כן, הישראלים צמצמו ככל האפשר את שיתוף הפעולה עם הרשות הפלסטינית בעניין הנסיגה. כך הם נמנעים מיצירת רושם כלשהו בבית, כאילו הנסיגה היא חלק מדיאלוג של שלום ולא, כפי שהם מבקשים להציג אותה, פריסה מחודשת של כוחות.

הצהרות אלה משתלבות היטב באסטרטגיה הכוללת של ממשלת שרון, שנהנית מתמיכה רחבה בציבור הבוחרים הישראלי היהודי. המטרה היא ליצור ישראל גדולה, שכוללת כמעט מחצית משטח הגדה המערבית, אך אינה כוללת את רצועת עזה ואזורים פלסטיניים לחלוטין בגדה המערבית (אזורים אלה פרוסים במפוזר בין גושי התנחלות יהודיים, והם חסרים רציפות טריטוריאלית). מובלעות פלסטיניות אלה בגדה המערבית, ביחד עם רצועת עזה, יכולות להפוך לאזורים אוטונומיים ובשלב מאוחר יותר הן אף יכולות להיקרא מדינה.

לפיכך, ההקשר הרחב שבו יש לנתח את השפעתה של תוכנית ההתנתקות על זכויות האדם הוא החשיבה האסטרטגית הכוללת של ישראל. תפיסה ישראלית זו של העתיד תשפיע על זכויות האדם בשטחים הכבושים ובתוך ישראל ביותר מדרך אחת. אולם לפני שהשפעותיה האפשריות יוצגו כאן, יש לשקול את התגובה הפלסטינית הצפויה לאסטרטגיה כזאת. כיצד עשויים לפעול ההנהגה הפלסטינית, קבוצות פלסטיניות שונות והציבור הפלסטיני הרחב, ברגע שיתבהר כי הנסיגה מעזה איננה תחנה בדרך אל השלום, כי אם סופו של התהליך? אפשר לצפות, לכל הפחות, לרמת התנגדות דומה לזו שמפגינים כיום כוחות פלסטיניים שונים במאבקם הנואש נגד הסטטוס קוו (אם כי, תמיד ניתן לעלות על הדעת תרחישים גרועים בהרבה). הבה נניח, לצורך הדיון, כי התסכול באזורים הפלסטיניים לא יוליד פעולות שיחרגו מדפוסי ההתקפה המוכרים נגד הצבא ונגד המתנחלים, הן אלה שמרצועת עזה והן אלה שמהגדה המערבית. פירוש הדבר הוא כי סביר שתימשך אינתיפאדה שנייה שקטה, למרות שיח השלום שמלווה את הנסיגה. אם נצרף התנהגות פלסטינית צפויה זו לאסטרטגיה הישראלית הכוללת, תיווצר תמונה שלמה יותר, שתאפשר לנו לנתח יותר מקרוב את ההשפעה האפשרית של ההתנתקות על זכויות האדם בשטחים הכבושים.

שלושה ישראלים בכירים – ראש הממשלה, שר הביטחון ועיבל גלעדי, ראש מערך תיאום ואסטרטגיה במשרד ראש הממשלה - כבר הסבירו כיצד תיראה פעולת התגמול נגד תגובה פלסטינית כזאת. גלעדי אמר לעיתונות המודפסת והאלקטרונית כי "ישראל תגיב באופן נחוש על מנת למנוע התקפות טרור ואש לחימה בזמן יישום ההתנתקות... ואם תגובה נקודתית לא תספיק, ייתכן שנצטרך להשתמש בנשק שגורם לנזק משני, כולל הליקופטרים ומטוסים, עם סכנה מצטברת לאנשים שמסביב" (הארץ - המהדורה האנגלית, 22 ביוני, 2005). חודש מאוחר יותר הודיע לישראלים תאופיק אבו חושה, דובר מטעם משרד הפנים הפלסטיני, כי המשרד לא יוכל להבטיח נסיגה שקטה (www.walla.co.il, 30 ביולי, 2005). אפילו בלי הצהרה זו, ברור היה כי עשויות להיירות יריות במשך הנסיגה ואחריה.

גלעדי, שנמצא על פי רוב מאחורי הקלעים, הופיע בציבור עוד פעמים מספר וחזר על אותו המסר, כשהוא מרחיב את האיום לתקופה שאחרי הפינוי. נראה כאילו הוא מכין את דעת הקהל הישראלית להרס נרחב שתסב ישראל לעזה במהלך ואחרי הנסיגה. הצבא הישראלי זקוק להפגנת כוח כזאת, שעשויה להוליד הפרות מחרידות של זכויות אדם, בדיוק משום שהקבוצות האיסלמיות מציגות את הנסיגה כתבוסה

ישראלית. תחושה דומה של תבוסה, בעקבות הנסיגה מלבנון בקיץ 2000, גרמה לראש המטה הכללי אז, שאול מופז, לדרוש שימוש בכוח ברוטלי נגד הפלסטינים כשפרצה האינתיפאדה השנייה. גם בתפקידו הנוכחי, שר הביטחון, מטפח מופז רעיונות דומים. המשכיות רעיונית זו מתוארת היטב בספר חדש, *במרגע*, שכתבו העיתונאים עופר שלח ורביב דרוקר. הראשון היה קצין בגדוד שעליו פיקד מופז בשירותו הצבאי, ויש לו קשר אישי טוב עם השר. לפי הספר, כדי "לשקם" את "הכבוד מצד הערבים", שאבד לצבא, סיכל מופז ב-2000 וב-2001 כל ניסיון רציני שעשו הפלסטינים וישראלים מתונים לסיים את ההסלמה הצבאית של האינתיפאדה השנייה.

הספר מראה כי שרון רקח את תוכנית ההתנתקות אחרי שנודע לו שפרקליטת המדינה אז, עדנה ארבל, עומדת להגיש נגדו כתב אישום בגין שחיתות. הצבא שיתף פעולה עם התוכנית, אף שרבים מעמיתיו של שרון דחו אותה. עמדתו של הצבא מבלבלת למדי. כל הקצינים הבכירים אמרו בגלוי, כמו גם בדיונים פנימיים, שנסיגה חד צדדית תהיה הרת אסון, אולם בסופו של דבר תמכו בה כולם עד אחד. מדוע הסכים צה"ל לתוכנית שסבר שהיא הרת אסון? על פי הספר, הצבא נכנע לחץ פוליטי כבד מצדו של ראש ממשלה, שהיה משוכנע שיעמוד לדין בגין השחיתות הפוליטית והכלכלית שלו. ראשי הצבא אכן המשיכו לטעון כי צפוי שאחרי הנסיגה תכוון אש רבה יותר מהרצועה אל עבר ערים יהודיות, המצויות בשטח ישראל של לפני 1967. אחרי הנסיגה יצטרך הצבא להראות שאפשר לשקם את יכולת ההרתעה שלדעתו תאבד לישראל בשל הנסיגה החד צדדית. במקרה של השטחים הכבושים יש לכך פירוש אחד בלבד: פגיעה שיטתית בזכויות אדם בעזרת שימוש נרחב ברובים, מטוסי אף-16 ונשק אחר שיסב "נזק משני".

הסבירות שההתנתקות לא תביא לקץ הכיבוש, אלא דווקא תנציח אותו, היא כשלעצמה חדשות רעות לעתיד זכויות האדם וזכויות האזרח של הפלסטינים. האפשרות שיינקטו פעולות צבאיות ברוטליות, שיביאו להרג נרחב בתוך רצועת עזה, מטרידה אף היא, לכל הפחות. יתר על כן, ההתעקשות הישראלית על ניתוק הרצועה מכל קשר יבשתי משלושה כיוונים - מזרח, צפון ודרום - ועל המשך חסימת הגישה לים במערב מעלה דאגות כנות בנוגע לסטנדרט המחיה הכלכלי ולרווחה החברתית של תושביה הפלסטינים, המונים יותר מ-1.4 מיליון.

סביר מאוד, אם כן, שפלסטינים ישלמו את מחיר "הטראומה הלאומית", כדי שהן "האומה" והן הצבא יוכלו להרגיש שהחלימו אחרי שהמשבר ייגמר. אולם חשובה הרבה יותר היא תחושת ההצלחה שעשויה לאפיין את מנגנון קביעת המדיניות הישראלי, אם תוכנית ההתנתקות תיושם בצורה חלקה יחסית. הדבר ייחשב ניצחון ל"חד צדדיות", שהיא עכשיו המנטרה של המרכז הפוליטי שבלב הקונצנזוס במדינה. "חד צדדיות" פירושה שלפלסטינים, בכל מקום שבו יהיו – בתוך ישראל, במחנות פליטים, בגולה או בשטחים הכבושים – אין זכות להביע דעה בנוגע לעתידן של פלסטין וישראל. מכאן, שאפשר לחוקק חוקים שימנעו מבני זוג פלסטינים נשואים, המתגוררים משני עברי הקו הירוק, לחיות יחד בישראל, מתוך התעלמות מוחלטת מרצונותיהם של הפלסטינים עצמם (ביולי 2005 הצביעו 59 חברי כנסת בעד הארכת החוק, בתיקונים קלים, ואילו רק 13 התנגדו. למעשה, יותר מ-100 מתוך 120 חברי הכנסת תומכים בחוק גזעני זה). בנוסף, ישראל יכולה להחליט על סידורי ביטחון בדמות החומה ואמצעי מגן אחרים, בלי לתת את הדעת על מה שבית המשפט העליון הישראלי כינה בלשון נקייה "נוחותם של הפלסטינים". כיום קיים תיעוד טוב שמראה כי אמצעים אלה הביאו לטרנספר של אנשים, לאובדן מקורות הפרנסה שלהם ולכליאתם בין קירות ענקיים ומגדלי שמירה צבאיים.

אחרי הנסיגה, שמתוארת כלפי פנים כטראומה לאומית שאין לחזור עליה וכלפי העולם בכלל כתוכנית השלום האמיצה ביותר שהוצעה אי פעם לפלסטינים, עלולה תפיסת ה"חד צדדיות" לקבל מעמד מקודש. במונחים של זכויות אדם, פירוש הדבר הוא שכתוצאה מההתנתקות יבצעו רשויות הממשל הישראליות, הבאות במגע עם הפלסטינים שתחת שליטתן, אותה מדיניות קשוחה שתוארה לעיל, אבל במידה פחותה של התחשבות בדעתם של הפלסטינים או בזכויותיהם. באווירה ובשיח המדגישים את ה"ויתורים המשמעותיים" – בדומה לדיבורים בקיץ של שנת 2000 על "ההצעה הנדיבה ביותר" - הרשויות הישראליות לא יחוו נקיפות מצפון כשיקבעו, בעזרת כוח ברוטלי, עם מי יכולים הפלסטינים להתחתן, היכן הם יכולים לחיות ולעבוד, מתי הם יכולים לצאת מבתייהם או כמה זמן עליהם להישאר כלואים בהם, עד להסרת העוצר או הסגר. גרוע מכך, הצבא יכול להמשיך את מדיניות הירי וההרג שלו ללא שום עכבות.

הנסיגה מעלה שאלות רציניות גם על מצבן של זכויות האדם וזכויות האזרח בתוך ישראל עצמה. מתנגדי הנסיגה טענו כי ממשלת שרון אשמה בהפרת זכויות אדם וזכויות אזרח בסיסיות, הן בדרך שבו חוקקה את החלטתה ליישם את הנסיגה והן באופן שבו השתיקה אי-ציות אזרחי במחאה על המהלך. ברמה מסוימת, כמה מהטענות העקרוניות של המתנחלים ותומכיהם נכונות. כמה מזכויותיהם הבסיסיות כאזרחים – חופש הדיבור וחופש המחאה, למשל, – רוסנו. פיננויים, לעומת זאת, אינו יכול להיחשב הפרה של זכויות אדם, שכן הם פונו מאזור שבו התיישבו באופן בלתי חוקי.

הטיפול הכולל של הממשלה ורשויותיה בתנועת המחאה נגד הנסיגה יכול לשמש להדגשת היבט אחר של זכויות האדם וזכויות האזרח בישראל: הפער הגדול בין ההתייחסות לאזרחים פלסטינים המעורבים בהפגנות נגד הממשלה לטיפול באזרחים ישראלים הנוקטים פעולות דומות. כמה מפעולותיהם של המפגינים נגד ההתנתקות היו זהות לאלו שנקטו בהפגנות המחאה שאליהן יצאו פלסטינים אזרחי ישראל ברחבי המדינה באוקטובר 2000: הפגנות בלתי מאושרות, חסימת כבישים ודרכים מהירות, זריקת אבנים על כוחות הביטחון וכו'. אף שהמתנחלים ותומכיהם עסקו בפעילויות כאלה במשך כמה חודשים, המשטרה הגיבה כמעט אך ורק באמצעים בלתי אלימים, שכמעט לא גרמו פציעות. עצורים עוכבו לפרקי זמן קצרים יחסית. באוקטובר 2000 נורו למוות 13 אזרחים פלסטינים לא חמושים בעימותים עם כוחות הביטחון הישראליים. רבים אחרים נפצעו ועשרות הורשעו בפלילים ונידונו לעונשי מאסר ממושכים. ההצהרה התמוהה ביותר בהקשר זה היתה זו שהשמיע ראש הממשלה לשעבר, אהוד ברק, שגינה את חסימת הכבישים מצד המתנחלים. באוקטובר 2000 הורה ברק לצלפים לירות אש חיה לעבר פלסטינים שנקטו פעולה דומה בוואדי ערה.

האפליה הברורה באמצעי הטיפול שנקטו בכל אחד משני המקרים הללו היא סימן מבושר רעות לעתיד. היא רומזת שלא רק שישראל תנסה להתחמק מנסיגה מכל שטח כבוש אחר ולהתחמק מניהול משא ומתן כן לשלום עם הפלסטינים, אלא גם שהיא תשמור על המשטר הנוכחי של הפרדה ואפליה בתוך המדינה ותאפשר לפעילי ימין קיצוניים להנציח אי-פשרות ישראלית ולמנוע מקבוצות פוליטיות פלסטיניות ולא ציוניות בתוך ישראל ליהנות מזכויותיהן הבסיסיות לחופש ביטוי ולהשתתפות פוליטית.

בקצרה, תוכנית ההתנתקות היא צעד לקראת ביסוסו של משטר אפליה בתוך מדינת ישראל, כמו גם של מדיניות כיבוש, קולוניזציה ובאופן פוטנציאלי גם הרג מאסיבי בשטחים הכבושים. האופן השגוי שבו

תופסת התקשורת הבינלאומית את המהלך הזה, למרבה הצער, יאפשר לממשלת ישראל להמשיך במימוש תוכניותיה. כמו בעבר, על חברות אזרחיות במערב מוטלת החובה לחשוף את התמונה הזאת וללחוץ על ממשלותיהן לדרוש נסיגה ישראלית מלאה מכל השטחים שנכבשו ב-1967 והכנסת כוחות בינלאומיים לשמירה על השלום במקומם. התפתחויות אלה יביאו הקלה לפלסטינים החיים תחת כיבוש, הסובלים זה כמעט 40 שנה מהפרה שיטתית של זכויות האדם וזכויות האזרח שלהם. יש לספק הגנה בינלאומית לפלסטינים עד שכל הבעיות התלויות ועומדות – סוגיית הפליטים, שאלת ירושלים והמבנה הפוליטי העתידי של שני העמים – יוכרעו באמצעות דו שיח של שלום.